

Nawoja Mikołajczak-Matyja

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Wartość korpusów językowych jako materiału do badania stereotypów osób z niepełnosprawnością: porównanie wyników zastosowania narzędzia Kolokator ze zbiorem asocjacji słownych

Artykuł przedstawia próbę określenia możliwości wykorzystania materiałów z korpusów językowych oraz narzędzi korpusowych do odkrywania treści stereotypu związanego z kategorią inwalidztwa. Punktem wyjścia analiz było pozyskanie, za pomocą narzędzia Kolokator, zbioru wyrazów sąsiadujących bezpośrednio ze słowem *inwalida* w tekstach Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Zbiór ten porównano z reakcjami uzyskanymi w badaniu skojarzeniowym przeprowadzonym w grupie czterdziestu użytkowników języka polskiego. Wyodrębniono części wspólne i odrębne zbioru kolokatów i zbioru skojarzeń. Na podstawie analizy kontekstów wyodrębniono podstawowe sfery/kregi tematyczne (semantyczne preferencje) stosowania słowa *inwalida* w zasobach korpusowych. Stwierdzono, że przeszukiwanie danych korpusowych przez Kolokator daje w efekcie obraz kształtowany przez perspektywę społeczną, wskazujący na: rolę grupy i rodzaju inwalidztwa, przynależność inwalidy do spółdzielni i związków, konieczność zaspokajania potrzeb inwalidów, sprawy ich pracy i uprawnień. Dane otrzymane z badania skojarzeniowego mogą potwierdzić istotność niektórych kolokatów oraz podkreślić rolę niektórych kręgów tematycznych, a także mogą wzbogacić obraz o określenia abstrakcyjne, emocjonalno-oceniające, wskazujące czynniki istotne dla kształtowania ewaluacyjnych aspektów stereotypu inwalidztwa.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, inwalida, stereotyp, korpus językowy, Narodowy Korpus Języka Polskiego, kolokaty, skojarzenie werbalne

The value of language corpora as a material for studying stereotypes of people with disabilities: comparison of the results of using the Kolokator tool with a set of verbal associations

The article presents an attempt to determine the possibility of using tools and materials from language corpora to discover the content of the stereotype related to the category of disability. The starting point for the analysis was obtaining, using the Kolokator tool, a set of words adjacent to the word *invalid* in the texts of the National Corpus of Polish. This set was compared with reactions obtained in the association test in a group of forty Polish users. Common and separate parts of the set of collocates and set of associations were distinguished. Based on the analysis of

contexts, basic thematic spheres (semantic preferences) were identified for the use of the word *invalid* in corpus resources. It was found that the search of corpus data by Kolokator results in an image shaped by the social perspective, indicating: the role of the group and the type of disability, participation of invalids in cooperatives and unions, the necessity to meet the needs of disabled people, matters of their work and rights. Data obtained from the association study can confirm the significance of some collocates and emphasize the role of some thematic spheres, and can also enrich the picture with abstract, emotional-evaluative terms indicating factors important for shaping the evaluation aspects of the disability stereotype.

Keywords: disability, invalid, stereotype, language corpus, National Corpus of Polish, collocates, verbal associations

Wprowadzenie: werbalne techniki badania stereotypów

Konstrukty określane mianem „stereotypu” stanowią od prawie stu lat przedmiot niesłabnących zainteresowań różnych dziedzin nauki, w tym socjologii, psychologii poznawczej i społecznej oraz pedagogiki. W psychologii silna jest tendencja do traktowania stereotypów, poprzez ich związek z procesem kategoryzacji, jako jednej z istotnych podstaw funkcjonowania poznawczego i społecznego człowieka (Stangor, Schaller 1999; Schneider 1999; Kofta, Jasińska-Kania 2001). W ostatnich dziesięcioleciach podkreśla się także mocno związek kategorii o charakterze stereotypów z językiem i komunikacją: język dostarcza ważnego mechanizmu kategoryzacji i jest podstawą dzielenia stereotypów z innymi ludźmi. Stereotyp podlega językowemu utrwalaniu i drogą językową jest przekazywany, a także uruchamiany: wyrazy-etykiety stanowiące nazwy grup aktywizują określone wyobrażenia, wartościowania i emocje (Chlewiński 1992; Stangor, Schaller 1999; Greń 2001).

W obecnej pracy przyjmuje się roboczą i dość szeroką definicję stereotypu jako obrazu kategorii odnoszącej się np. do grupy osób, obrazu istniejącego w umysłach jednostek należących do określonej społeczności, nadmiernie uproszczonego (tj. opartego w niewielkim stopniu na własnych, bezpośrednich doświadczeniach tych jednostek), zawierającego wyraźny aspekt ewaluacyjno-afektywny, utrwalanego i wyrażanego m.in. poprzez wypowiedzi ustne i pisemne. Definicja taka, jedna z wielu możliwych, jest wystarczająca dla celów przedstawionych dalej analiz.

Głównym obiektem badań nad tak rozumianymi stereotypami są grupy, których znaczenie społeczne, historyczne i kulturowe łatwo uruchamia proces kategoryzacji i wartościowania. Należą do nich m.in. grupy osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności. Badanie stereotypów odnoszących się do takich grup jest ważne ze względu na znaczącą we współczesnym świecie rolę działań ukierunkowanych na integrację. Wysokie prawdopodobieństwo kształtowania się obrazu kategorii osób niepełnosprawnych, który będzie miał cechy stereotypu, wynika

ze społecznego i indywidualnego postrzegania niepełnosprawności przez pryzmat przeciwstawienia norma-deficyt. Takie spostrzeganie niepełnosprawności, mające bardzo długą historię, wydaje się trwałe i względnie odporne na zmiany w dyskursie społecznym (Rzedzicka 2003; Barnes, Mercer 2008). Obecna praca nie zawiera przeglądu stereotypów odnoszących się do niepełnosprawności. W polskiej literaturze przedmiotu z ostatnich dziesięcioleci omówienia takich tematów można znaleźć m.in. w pracach: Bleszyńska (1997); Żuraw (1998); Zasępa (1998); Sękowski (2001); Boryszewski (2008/09); Panek (2012), a przede wszystkim w pracy zbiorowej Chodkowskiej i in., *Stereotypy niepełnosprawności. Między wykluczeniem a integracją* (2010).

Za metody typowe badające stosunek do niepełnosprawnych, można uważać różnego typu sondaże wykorzystujące techniki wywiadu lub ankiety, na przykład kwestionariusze, zawierające m.in. skale badające dystans, jak skala Bogardusa czy ATDP (Zasępa 1998; Sękowski 2001; Rzedzicka 2003; Osik-Chudowolska 2010). Z uwagi na wspomniany wyżej ścisły związek stereotypu z językiem, do badania stereotypów można wykorzystywać także metody ankietowe wykorzystujące liczne techniki oparte na werbalizacji treści stereotypu. Są to zarówno techniki z gotowym, „narzuconym” materiałem leksykalnym przedstawianym badanym, którzy dokonują jego selekcji (technika wyboru cech, wprowadzona przez Katza i Braly’ego) lub oceny (umieszczanie kategorii w odpowiednim miejscu skali: techniki oparte na dyferencjale semantycznym Osgooda), jak i techniki stymulujące osoby badane do samodzielnego produkowania wyrazów powiązanych z nazwą kategorii X: test skojarzeń swobodnych lub kierowanych, podawanie definicji nazwy X, budowanie zdań z użyciem nazwy X, podawanie wyrazów o znaczeniach podobnych do znaczenia nazwy X, but-test, także badanie łączliwości wybranych przymiotników (jako nazw cech) (por. opisy i przeglądy badań m.in. w pracach: Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005; Zgółka, Zgółka 2007; Bartmiński, Panasiuk 2010). Rezultatem zastosowania wymienionych technik są dane na temat wyrazów i wyrażeń powiązanych z nazwą badanej kategorii. W literaturze na temat niepełnosprawności można znaleźć przykłady wykorzystywania powyższych technik werbalnych. Badania oparte na samodzielnym podawaniu przez badanych cech charakteryzujących osoby niepełnosprawne przedstawiono m.in. w pracach: Żuraw (1998); Zasępa (1998).

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie możliwości płynących z wykorzystania korpusów językowych do badania stereotypów związanych z niepełnosprawnością. Od końca XX wieku znacząco rośnie rola korpusów językowych jako podstawy badań prowadzonych w naukach humanistycznych. Korpus językowy to zbiór wytworów językowych wybranych i uporządkowanych według wyraźnych kryteriów, z założenia odzwierciedlający określony język naturalny. Dane wchodzące w skład korpusu są magazynowane i udostępniane w formie

elektronicznej (Lewandowska-Tomaszczyk 2005a; Sinclair 1996, za: Waliński 2005). Oczywistym zastosowaniem korpusów są analizy czysto językoznawcze, prowadzone na ich zasobach. Na przykład Narodowy Korpus Języka Polskiego (dalej: NKJP) wykorzystywany jest m.in. do badań leksykalno-semantycznych (np. przez redaktorów Wielkiego Słownika Języka Polskiego) lub do badań frazeologicznych (np. Fliciński 2013; Żmigrodzki 2015). Do badań takich służą dołączone do korpusu oprogramowania – wyszukiwarki, zawierające zestaw narzędzi, które wyławiają z tekstów, według określonych zasad, wystąpienia wyrazu stanowiącego wyjściowy obiekt danego badania. Można dzięki nim otrzymać m.in. listę kolokatów, czyli wyrazów typowo łączących się z jednostką stanowiącą przedmiot badań (np. z wyrazem *Polak* lub *kobieta*) wraz z liczbą takich współwystąpień. Narzędzie umożliwia też otrzymanie zestawów cytatów – kontekstów, w których wyraz badany współwystępuje z innymi, a które można poddawać szczegółowej analizie.

W ostatnich dziesięcioleciach zaczęły pojawiać się prace, których wnioski wykraczają poza językoznawstwo, a które wskazują na sensowność wykorzystania materiałów i narzędzi korpusowych do badania stereotypów. Są to prace, w których na bazie szukania kolokatów i analiz kontekstów współwystępowania wyznacza się tzw. preferencję semantyczną i prozodię semantyczną dla wyrazu stanowiącego wyjściowy przedmiot badania. Określanie preferencji semantycznej badanego wyrazu czy wyrażenia polega na odkrywaniu tendencji współwystępowania jednostki z elementami określonej kategorii semantycznej. Chodzi zatem o wyodrębnienie grup wyrazów o podobnej tematyce, z którymi badany wyraz wyjściowy często łączy się w tekstach korpusu (Stubbs 2001; Baker 2006, 2010). Natomiast prozodię semantyczną można traktować jako werbalne odzwierciedlenie emocjonalnego aspektu postawy autorów tekstów/wypowiedzi w stosunku do obiektu nazywanego przez badany wyraz. Prozodia jest bowiem wyznaczona przez nacechowanie pozytywne lub negatywne badanego wyrazu, wynikające ze znaczeń wyrazów współwystępujących z nim w tekstach (Lewandowska-Tomaszczyk, 2005b; Baker 2006, 2010). Przykład uzyskiwania wyraźnej prozodii, wskazującej postawy, można znaleźć w pracy Mautnera (2007). Na bazie zbioru kolokatów badanego wyrazu *elderly* (stary/starszy/senior) Mautner odtworzył prozodię związaną z niepełnosprawnością i złym zdrowiem. Ta negatywna prozodia wskazana była przez takie kolokaty badanego słowa, jak m.in. *niedołężny*, *niepełnosprawny*, *słaby*, *chory*, *ułamny*, *niewidomy*, *troska*, *ofiary*. Natomiast Baker (2006), analizując kolokaty wyrazu *spinster* (stara panna), wykrył dwie negatywne prozodie: jedną związaną z brakiem atrakcyjności (zbudowaną na bazie kolokatów takich, jak np. *okropna*, *zwyczajna*, *wysuszona*, *przesadnie wymalowana*, *skwaśniała*) i drugą, związaną z brakiem seksualnego zaspokojenia (na bazie kolokatów

typu *sfrustrowana, samotna, wyparte, głodna seksu i głodna miłości*). Prozodie te można uznać za połączone ze sobą (Baker 2006, 2010).

Prace tego rodzaju, w powiązaniu z przekonaniem o konieczności badania problematyki niepełnosprawności z użyciem jak najszerszego wachlarza metod, stały się podstawą analiz przedstawianych w dalszych częściach artykułu – analiz pozyskanych z korpusu kolokatów wyrazu związanego z niepełnosprawnością. Jednakże, aby uzyskać większą możliwość oceny uzyskanych danych, postanowiono porównać je z wynikami jednej z bardziej klasycznych technik badania stereotypów – z reakcjami otrzymanymi w teście skojarzeń swobodnych.

Materiał badawczy i narzędzia

Do analiz wykorzystano największy, lingwistycznie opisany korpus zawierający teksty współczesnej polszczyzny, jakim jest Narodowy Korpus Języka Polskiego, uruchomiony w 2012 roku i zbudowany m.in. na bazie części korpusów opracowanych wcześniej (Lewandowska-Tomaszczyk i in. 2012), zawierający ponad 1,5 miliarda słów¹. W analizach użyto narzędzia Kolokator, służącego do automatycznej ekstrakcji kolokacji, a stanowiącego jeden z elementów wyszukiwarki PELCRA.

Uzyskane za pomocą tego narzędzia wyniki porównano następnie z reakcjami otrzymanymi w teście skojarzeń swobodnych. Jest to technika o nie tylko bardzo długiej tradycji, ale także szerokim zasięgu stosowania. Badane słowo-hasło prezentuje się ustnie lub pisemnie, a zadaniem badanego jest podanie dowolnego innego wyrazu lub wyrazów, które przychodzą mu do głowy po usłyszeniu lub przeczytaniu hasła². Zaletą stosowania tego testu do badań nad stereotypami jest możliwość uzyskania różnorodnych danych zarówno nazw emocji i wyrazów oceniających, jak i emocjonalnie neutralnych, w różnorodny sposób powiązanych z obiektem nazywanym przez wyraz bodźcowy. Porównanie takich reakcji z potencjalnie bardzo szerokim zakresem kontekstów zawartych w korpusie wydaje się interesujące.

Zdecydowano się na próbę badań korpusowych związanych z pojęciem inwalidztwa. Zatem wyrazem, dla którego szukano kolokatów i pozyskiwano reakcje skojarzeniowe, był wyraz *inwalida*. O wyborze takiego wyrazu zdecydowało kilka czynników.

¹ W pracy Szalkiewicza i Przepiórkowskiego (2012) można znaleźć wyjaśnienie, że jako segmenty w NKJP traktowano ciągi znaków nie dłuższe niż słowa, a w niektórych, ściśle zdefiniowanych przypadkach ciągi krótsze niż słowa.

² rzegląd informacji na temat mechanizmu skojarzeniowego, instrukcji, wyników testu i ich zastosowań dawniejszych i współczesnych można znaleźć m.in. w pracach: Deese (1965); Hörmann (1972); Kurcz (1976); Hunca-Bednarska (1997); Mikołajczak-Matyja (2012).

Po pierwsze, badania (korpusowe i skojarzeniowe) mogą pomóc w rozstrzygnięciu, na ile wyraz ten odnosi się do określonego rodzaju dysfunkcji czy niepełnosprawności, a na ile jest dla użytkowników języka równoznaczny z ogólnym wyrażeniem *niepełnosprawny*. We współczesnej literaturze psycho- i socjologicznej jako określeń ogólnych, tj. odnoszących się do różnych dysfunkcji, używa się bowiem raczej terminów *niepełnosprawny/niepełnosprawność*. Są one traktowane jako bardziej poprawne w dyskursie integracji, bo mniej obciążone negatywnymi konotacjami, niż np. wyrazy *inwalida/inwalidztwo*. Jednoznacznych rozstrzygnięć dotyczących znaczenia wyrazu *inwalida* nie przynoszą także definicje słownikowe. Mimo etymologii łączącej znaczenie wyrazu z brakiem sił czy zdrowia, istota „inwalidztwa” w rozumieniu ustawowym długo była niezdolność do wykonywania pracy, stanowiąca następstwo okresowej lub trwałej wady czy defektu fizycznego lub umysłowego (Więckowska, 2019). W słownikach także definiowano i nadal często się definiuje inwalidztwo poprzez niezdolność do pracy (por. np. SWO, SWJPD, internetowy Słownik PWN). Z drugiej strony, obecnie pojawiają się także definicje, które nie nawiązują bezpośrednio do pracy, natomiast sugerują synonimię między słowami *inwalida* a *niepełnosprawny* (np. ISJP, tab. 1). Drugą podstawą wyboru wyrazu *inwalida* do obecnych badań było przeświadczenie o dość silnej konotacji emocjonalno-oceniającej terminu *inwalida*, zwiększającej prawdopodobieństwo kształtowania się takiego obrazu, który będzie miał cechy stereotypu.

Podstawą wyboru był także dostęp do materiału skojarzeniowego pozyskanego w badaniach własnych z roku 2011. Wykorzystanie tego materiału wydaje się sensowne ze względu na datowanie tekstów zawartych w NKJP – przed 2012 r. Materiał otrzymano od grupy 40 uczniów (przedstawicieli obu płci) polskich liceów ogólnokształcących, w wieku 15–18 lat. Instrukcja do testu była następująca: „Wypisz dowolną liczbę słów, które przychodzą Ci na myśl w związku z poniższym hasłem. Masz na to 2 minuty. Nie zastanawiaj się nad odpowiedzią i wyborem wyrazów”. Do porównania z danymi korpusowymi postanowiono wykorzystać jedynie reakcje powtarzalne, nieindywidualne, tj. podane przez co najmniej 2 osoby³. Stanowią one zbiór 33 skojarzeń. Zawarto je w tabeli 1. Wytłuszczono asocjacje wskazane przez Kolokator jako bezpośrednie kolokaty wyrazu *inwalida*.

³ W badaniu uzyskano w sumie 323 reakcje. Połączenie reakcji identycznych podanych przez różnych badanych stanowiło podstawę wyznaczenia wskaźnika liczby różnych reakcji: 192, z czego 33 stanowiły reakcje powtarzalne, a 159 – reakcje pojedyncze. Kryterium powtarzalności było bardzo silne – oprócz form całkowicie identycznych podawanych przez różne osoby łączono jedynie reakcje różniące się liczbą gramatyczną, a np. przymiotnik i rzeczownik o tym samym rdzeniu traktowano jako reakcje odrębne (patrz tabela). Pozwala to na wysoką dokładność analiz i jest zgodne z dokładnością wyszukiwania dokonywanego przez narzędzie Kolokator. O wykorzystaniu do porównań jedynie reakcji powtarzalnych zdecydował m.in. fakt, że Kolokator pokazuje wyrazy współwystępujące z wyrazem badanym minimum 5 razy (por. niżej).

Tabela 1. Asocjacje

Reakcje skojarzeniowe		Reakcje skojarzeniowe	
reakcja	liczba osób	reakcja	liczba osób
Wózek (inwalidzki)	28	Proteza/y	3
Niepełnosprawny	16	Człowiek/ludzie	2
Kula/e	12	Złamanie/a	2
Choroba	8	Niedoleżność	2
Wypadek	8	Niewidomy	2
Szpital	7	Noga/i	2
Niepełnosprawność	7	Cierpienie	2
Pomoc	7	Miłość	2
Kaleka	6	Szacunek	2
Kalectwo	5	Poszkodowany	2
Chory	5	Rodzina	2
Trudność/i	5	Udogodnienia*	2
Tolerancja	4	Akceptacja	2
Rehabilitacja	4	Pokrzywdzony*	2
Problem/y	4	Nieostrożność	2
Smutek	3	Ograniczenia	2
Winda	3		

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych

Celem przeprowadzanych analiz było:

- porównanie zbioru bezpośrednich kolokatów wyrazu *inwalida*, pozyskanych z NKJP, ze zbiorem skojarzeń,
- ustalenie preferencji semantycznej dla wyrazu *inwalida*, na bazie danych z NKJP.

Za pomocą narzędzia Kolokator wyszukiwarki PELCRA pozyskano zbiór bezpośrednich kolokatów słowa *inwalida*, czyli dostępne w korpusie wyrazy sąsiadujące bezpośrednio z tym wyrazem, a następnie zbiór ten porównano z materiałem skojarzeniowym, tj. wyodrębniono części wspólne i odrębne zbioru kolokatów i zbioru skojarzeń.

Do wyszukiwarki wprowadzono następujące dane wyjściowe: jako ośrodek kolokacji formę „inwalida**” (taka forma powoduje uwzględnienie wszystkich

przypadków w liczbie pojedynczej i mnogiej), odstęp 0, kontekst 1 z lewej i prawej, części mowy: kolejno: rzeczownik, czasownik, przymiotnik/imiesłów⁴. Dzięki tym założeniom uzyskano trzy zbiory pojedynczych wyrazów występujących w zasobach korpusowych jako bezpośrednie lewe lub prawe konteksty wyrazu *inwalida*.

Narzędzie Kolokator podaje ogólne liczby wszystkich znalezionych w podkorpusie kolokatów, ale wyświetla (wraz z liczbą współwystąpień) jedynie kolokaty o określonej minimalnej liczbie współwystąpień (≥ 5) i minimalnej wartości testu statystycznego χ^2 ($\geq 3,841$), wskazującego stopień istotności współwystąpień⁵ (Pęzik 2012). Przedstawione niżej liczby będą dotyczyć tylko wyrazów pokazywanych przez Kolokator, czyli osiągających takie minimum. W wyniku wyszukiwania uzyskano:

- zbiór 64 kolokatów rzeczownikowych⁶ – z analizy tej grupy wyłączono kolokaty stanowiące czasowniki (*zostać, być, 2x mieć*) i przymiotniki (*pierwsza, młody, polski*), wyławiane przez narzędzie jako kolokaty rzeczownikowe ze względu na formalne podobieństwo (np. końcówek) do form rzeczownikowych;
- zbiór 23 przymiotników/imiesłówów⁸ – z analizy tej grupy wyłączono wyraz *prawy*, podany w kolumnie zawierającej formy podstawowe kolokatów, bo połączenia znalezione przez narzędzie w rzeczywistości zawierają jedynie formy rzeczownika *prawo*;
- zbiór 19 czasowników – z analizy tej grupy wyłączono trzy czasowniki wyszczególnione w kolumnie zawierającej formy podstawowe kolokatów: *lubić, prawić* i *mamić*, bo połączenia znalezione przez narzędzie w rzeczywistości zawierają odpowiednio: spójnik *lub*, odmiany rzeczownika *prawo* oraz formy czasownika *mieć* (który występuje także osobno i został uwzględniony w analizach).

⁴ Wybór opcji „dowolna część mowy” powoduje wyszukiwanie przez narzędzie także wyrazów funkcyjnych (przyimków, spójników itp.), które nie stanowią sensownej podstawy porównania z reakcjami skojarzeniowymi. Natomiast przy wyborze opcji „przysłówek” otrzymuje się jedynie 2 określenia częstości: *często* (7) oraz *głównie* (5).

⁵ Test wskazuje, w jakim stopniu liczba współwystąpień 2 wyrazów wynika z ogólnej częstości występowania tych wyrazów w korpusie oddzielnie: im wyższa wartość testu, tym niższe prawdopodobieństwo, że liczba współwystąpień wynika tylko i wyłącznie z częstości występowania wyrazów oddzielnie (Pęzik 2012).

⁶ Z 67 wyświetlanych wierszy 3 są podwójne, tj. wskazane są dwie różne formy podstawowe, ale z dokładnie tym samym zbiorem kontekstów: *rodzic/e, usprawnić/usprawienie, zaopatrzyć/zaopatrzenie*: w dwóch ostatnich parach w kontekstach użyta jest wyłącznie forma rzeczownika odczasownikowego.

⁷ *Zostać* i *być* podane są w kolumnie zawierającej formy podstawowe kolokatów. *Mieć* występuje w 2 wierszach, z formami podstawowymi rzeczownikowymi: *mama* i *maja*; jednak we wszystkich kontekstach w obu tych wierszach występują jedynie formy czasownika *mieć*.

⁸ Z 25. wyświetlanych wierszy 2 są podwójne, tj. wskazane są dwie różne formy podstawowe, ale w przypadku pary *poszkodować/poszkodowany* jest dokładnie ten sam zbiór kontekstów (wyłącznie z formą rzeczownika odczasownikowego), a w przypadku pary *młoda/młode* jeden zbiór kontekstów zawarty jest w drugim.

Dalszej analizie i porównaniom podlega zatem 57 rzeczowników, 22 przymiotniki/imiesłowy oraz 16 czasowników.

Osiem następujących wyrazów okazało się wspólnych dla zbioru skojarzeń i zbioru kolokatów (w nawiasach liczba wystąpień kolokatów): *niepełnosprawny* (9 w zbiorze kolokatów rzeczownikowych i 12 w zbiorze przymiotnikowym⁹), *rehabilitacja* (7), *kaleka* (7 w zbiorze rzeczownikowym i 5 w zbiorze przymiotnikowym), *wózek* (6), *chory* (6 w zbiorze rzeczownikowym i 11 w przymiotnikowym), *pomoc* (6), *problem* (5), *poszkodowany* (9). Uzyskano zatem 3 zbiory danych: kolokaty niestanowiące asocjacji, wyrazy stanowiące kolokaty i asocjacje, asocjacje niestanowiące kolokatów. Zbiory zostaną omówione poniżej.

Dla kolokatów, które nie stanowią asocjacji, spróbowano określić (analizując przykłady z wyszukiwarki) podstawowe sfery/kręgi tematyczne stosowania badanego ośrodka kolokacji *inwalida* w zasobach korpusowych, które można traktować jako preferencję semantyczną tego wyrazu. Mają one, z konieczności, w jakimś stopniu charakter subiektywny. Zestawiono je poniżej, kolejno dla poszczególnych części mowy.

Rzeczowniki: (w nawiasach liczby wystąpień oraz przykładowe połączenia pochodzące z tekstów korpusowych – rozstrzelonym drukiem):

- nazwy instytucji o charakterze związków i zrzeszeń, stosowane w tekstach zarówno jako pospolite, jak i własne: *spółdzielnia* (215), *związek* (125), a także dalszy ciąg/uszczegółowienie tych nazw: *oddział* (7), *zarząd* (6), *koło* (5) (*spółdzielnia inwalidów*, *zarząd rejonowy*, *koło/oddział w...*)
- kategorie/grupy inwalidztwa: *grupa* (77) (*I grupa inwalidów*), *wzrok* (12), *narząd* (12), *sluch* (7) (*inwalida wzroku*, *narządu ruchu*)
- utrzymanie i praca:
 - a) *zaopatrzenie* (85), *renta* (62), *lek* (5) (*renta inwalidy*),
 - b) *praca* (17), *zatrudnianie* (14), *zatrudnienie* (6), *bezrobotny* (6) (*miejsce pracy inwalidów*)
- ogólne działania na rzecz inwalidy:
 - a) *uprawnienia* (24), *prawo* (19) (*nowelizacja nie ograniczyła praw inwalidów*)
 - b) *dzień* (41) (*światowy dzień inwalidy*)
- nazwy grup ludzi stanowiące, wraz z wyrazem *inwalida*, elementy różnych wyliczeń: *rencista* (15), *osoba* (15), *emeryt* (14), *komatant* (11), *dziecko* (10), *cudzoziemiec* (5) (*inwalidzi*, *osoby starsze*, *samotne*; *cudzoziemcy*, *inwalidzi wojenni...*)

⁹ Ograniczenie wyszukiwania do określonej części mowy, np. do rzeczownika lub do przymiotnika, powoduje w przypadku takich dwuznacznych gramatycznie wyrazów wyłowienie przez Kolokator częściowo tych samych zbiorów kolokacji w obu wyszukiwaniach, tj. jeden ze zbiorów jest zawarty w drugim. Zatem większa z dwóch liczb (w przypadku słowa *niepełnosprawny* 12) stanowi jednocześnie całkowitą pozyskiwaną przez narzędzie liczbę kolokacji.

- wojna i jej skutki: *wojna* (5), *pomnik* (5) (*od wojny inwalida*),
- środowisko:
 - a) *dom* (8), *środowisko* (8) (*środowisko inwalidów wojennych*)
 - b) *rodzic/e* (6), *mąż* (5) (*rodzice inwalidy*)
- określenia ilości: *liczba* (6), *tysiąc* (5), *większość* (5)
- ogólne określenia abstrakcyjne: *sprawa* (5), *sytuacja* (5) (*to wcale nie zmienia sytuacji inwalidów*)
- stan: *zmarła* (14)
- usprawnienie: *samochód* (6) (*pojedyncze miejsce dla samochodu inwalidy*)
- nazwy własne: *Plac* (35), *Rondo* (10), *Ulica* (10), *Pałac* (6) (*Rondo Inwalidów*); ostatnie człony nazw złożonych typu *Spółdzielnia Inwalidów +*: *Wisła* (10), *Zgoda* (9), *Start* (6), *Zryw* (6), *Przymorze* (5), *Metal* (5)
- *wiosna* (18) i *astronomia* (14): kolokacje te pochodzą ze źródła internetowego www.forumowisko.pl; ich zestawienie z wyrazem *inwalida* stanowi efekt dość przypadkowego zestawienia tematów na forum, nie powinny zatem być traktowane jako element preferencji semantycznej wyrazu *inwalida*.

Przymiotniki/imiesłowy:

- kategorie/grupy inwalidztwa:
 - a) *wojenny* (716), *wojskowy* (41) (*inwalida wojenny*)
 - a) *pierwszy* (18), *drugi* (11) (*inwalida pierwszej/drugiej grupy*)
- utrzymanie i praca: *zawodowy* (21), *bezrobotny* (15) (*szkolenie zawodowe inwalidów*), *inwalidzki* (5) (*przyznanie renty inwalidzkiej inwalidom*)
- wiek: *młody* (10), *stary* (5)
- nazwy grup ludzi stanowiące, wraz z wyrazem *inwalida*, elementy różnych wyliczeń: *samotny* (5), *bezdomny* (5),
- rodzaj rehabilitacji: *społeczna* (15)
- narodowość: *polski* (8) (*polscy inwalidzi*)
- stan: *zmarły* (14)
- ogólne działania na rzecz inwalidy: *uprawniony* (6) (*osobom uprawnionym – inwalidom przysługuje również ulga*)
- środowisko: *domowy* (6) (*gospodarstwo domowe inwalidy*)
- określenia ilości/częstość: *każdy* (8), *żaden* (5) (*żaden inwalida nie...*).

Czasowniki:

- status inwalidztwa: *być* (233), *zostać* (50), *zostawać* (8): są to czasowniki tworzące razem z wyrazem *inwalida* orzeczenie złożone imienne (*jest inwalidą, został inwalidą*)
- posiadanie: *mieć* (42), *chcieć* (8), *przysługiwać* (12) *otrzymać* (5), *korzystać* (5), *dać* (5) (*inwalidzi mają taką potrzebę życiową; bezpłatne recepty przysługują inwalidom wojennym*)

- możliwości i powinności: *móc* (29), *musieć* (9) (*inwalidzi mogą liczyć na pomoc*)
- pomoc: *pomóc* (6) (*pomógł inwalidzie uciec*)
- ilość lub określenie rodzaju grupy: *stanowić* (12) (28% *stanowią inwalidzi; grupa, jaką stanowią inwalidzi*)
- komunikacja: *mówić* (7)
- *stać* (5) oraz *przybyć* (5): oba czasowniki używane są w różnych znaczeniach, niektóre z nich można przypisywać do poprzednich grup.

Większość reakcji stanowiących zarówno asocjacje, jak i kolokaty wyrazu *inwalida* można zaliczyć do wymienionych wyżej kręgów tematycznych. *Niepełnosprawny*, *kaleka* i *chory* często pojawiają się w kontekstach razem z *inwalidą* jako elementy wyliczeń (podobnie jak *emeryt*, *rencista*, *kombatant* itp.), ale bywają również używane jako określenia charakteryzujące stan inwalidy (*chory inwalida*). *Problem* zaliczyć można do ogólnych określeń abstrakcyjnych, związanych z sytuacją inwalidy, *pomoc* do działań na rzecz inwalidy, a *wózek* do usprawnień. Wspólne dla obu zbiorów jest także istotne dla życia inwalidy słowo *rehabilitacja* (które w tekstach bywa często częścią nazwy złożonej, np. *Centrum Kształcenia i Rehabilitacji Inwalidów* lub wyrażen typu *fundusz /system rehabilitacji inwalidów*) oraz określenie oceniające *poszkodowany*.

Kilka asocjacji, które nie stanowią najbliższych kolokatów wyrazu *inwalida* w tekstach korpusu, również można przyporządkować do powyższych roboczych kręgów tematycznych. *Kula* i *proteza* to najbardziej oczywiste, obok *wózka*, urządzenia ułatwiające inwalidzie narządu ruchu poruszanie się. Do tej grupy można zaliczyć także reakcję *winda*. Skojarzenie *rodzina* zastępuje bardziej szczegółowe kolokaty *mąż* i *rodzice*, skojarzenie *niewidomy* to odpowiednik kolokacji *inwalida wzroku*, a reakcję *pokrzywdzony* można potraktować jako synonim skojarzenia i kolokatu *poszkodowany*. Abstrakcyjne wyrażenia *trudność* i *ograniczenie* można dołączyć do grupy tworzonej przez *problem*, *sprawę*, *sytuację* (z tym, że tylko skojarzenia, tj. *ograniczenie*, *trudność* i *problem*, są nacechowane negatywnie). Do działań na rzecz inwalidów można dołączyć skojarzenie *udogodnienie*. Jako należące do grupy określeń stanu można traktować zarówno *niepełnosprawność*, *kalectwo* i *chorobę* (czyli rzeczownikowe odpowiedniki przymiotników z tego kręgu), jak i *niedołężność*.

Pozostałe skojarzenia wzbogacają obraz inwalidztwa o dodatkowe aspekty, które nie są sugerowane przez zbiór kolokatów. W zbiorze znalezionym przez Kolokator nie znajdziemy słowa *szpital* – skojarzenia z potencjalnym miejscem przebywania inwalidów. W zbiorze tym nie ma również wyrazów związanych z przykładowymi przyczynami inwalidztwa: *wypadek*, *złamanie*, *nieostrożność*, *noga*. Zbiór kolokatów nie zawiera także nazw uczuć, jak *smutek*, *cierpienie*, *miłość* ani wyrazów związanych ze stosunkiem do innych (np. do inwalidów): *akceptacja*, *szacunek*, *tolerancja*.

Dyskusja i wnioski

Punktem wyjścia analiz były dane korpusowe uzyskane z NKJP za pomocą narzędzia Kolokator. Z tym danymi porównano zbiór wyrazów otrzymanych od użytkowników języka polskiego w teście skojarzeniowym. Tylko 8 z 33 skojarzeń stanowi bezpośrednio kolokaty wyrazu *inwalida*, ze stosunkowo jednak niewielką liczbą współwystąpień z tym wyrazem. Wskazują to na przykład dane dla reakcji *niepełnosprawny*, dla którego Kolokator wykrył najwyższą liczbę współwystąpień ze słowem *inwalida*: 9 współwystąpień w zbiorze kolokatów rzeczownikowych i 12 w zbiorze przymiotnikowym. W zbiorze kolokatów rzeczownikowych wyraz ten plasuje się dopiero na 25. miejscu pod względem wartości testu chi kwadrat (= 881.52). Dla porównania, najwyższa wartość testu wskazana przez Kolokator to 286 133.09, uzyskana dla wyrazu *spółdzielnia* (z największą także liczbą współwystępowania = 215). W zbiorze kolokatów przymiotnikowych *niepełnosprawny* jest na miejscu dziesiątym, z wartością chi kwadrat = 1,440.34, a najwyższa wartość testu w tym zbiorze to aż 3 575 889.43, uzyskana dla słowa *wojenny* (również z najwyższą liczbą współwystąpień = 716). Mimo iż asocjacje nie współwystępują zbyt często z wyrazem *inwalida* w NKJP, wszystkie 8 skojarzeń stanowiących jego kolokaty można zaliczyć do kręgów tematycznych (preferencji semantycznych) wyodrębnionych w analizie zbiorów znalezionych przez Kolokator.

Konteksty współwystępowania wyrazów *inwalida* i *niepełnosprawny* wskazują relację synonimii, współrzędności lub podrzędności między nimi, a więc *inwalida* to inna nazwa osoby niepełnosprawnej, nazwa innej dysfunkcji (niż niepełnosprawność) lub określenie tylko pewnego rodzaju niepełnosprawności. Rozstrzygnięcie, czy któreś ze znaczeń uzyskuje przewagę w tekstach, powinno być przedmiotem odrębnej pracy, ale materiał do takich analiz należałoby wzbogacić o teksty najnowsze, z ostatniego dziesięciolecia. Natomiast fakt występowania w zbiorze kolokatów najsilniejszego skojarzenia *wózek* może świadczyć o tendencji traktowania wyrazu *inwalida* przede wszystkim jako nazwy osoby z dysfunkcją narządu ruchu.

Pozostałe części zbiorów leksykalnych pozyskanych drogą testu skojarzeniowego i w wyniku użycia Kolokatora nie pokrywają się. Przeszukiwanie danych korpusowych przez Kolokator jako punkt wyjścia uzyskiwania danych o inwalidach i inwalidztwie daje w efekcie wiele informacji ważnych ze społecznego punktu widzenia, takich jak: fakt zrzeszania się inwalidów w spółdzielniach i związkach (mających z kolei swoje koła, oddziały, zarządy), rola dzielenia inwalidów na grupy z punktu widzenia tak rodzaju inwalidztwa (np. narządu ruchu), jak i przyczyn (inwalidzi wojenni i wojskowi stanowią częsty temat w tekstach korpusu), sprawy związane z ich utrzymaniem (zaopatrzenie, otrzymywanie renty, szkole-

nia zawodowe, możliwość otrzymania pracy), prawodawstwo (prawa i uprawnienia). Wszystkie te tematy, wyłaniające się z analiz kolokatów rzeczownikowych i przymiotnikowych wyrazu *inwalida*, są wspierane przez preferencje semantyczne zbioru kolokatów czasownikowych: określanie o byciu/stawaniu się inwalidą, o tym, co posiada i jakie ma możliwości. Szczególnie znamienne wydaje się miejsce czasownika *przysługiwać* – dopiero piąte pod względem liczby współwystąpień (=12) ze słowem *inwalida* (po takich silniejszych liczbowo kolokatach, jak: *być, zostać, mieć i móc*), ale o najwyższym wskaźniku istotności chi kwadrat (= 2,230.12).

Natomiast dane skojarzeniowe, które nie są identyczne z wyszukiwanymi przez Kolokator, można podzielić na dwie główne grupy. Pierwsza to asocjacje z tych samych kręgów tematycznych, co wyrazy wyszukane w korpusie. Część z nich jest ściśle powiązana znaczeniowo z wyrazami z danych korpusowych: np. skojarzenie *rodzina* jako odpowiednik korpusowych *rodzice i mąż, niewidomy* jako synonim syntagmy *inwalida wzroku* lub *choroba i niepełnosprawność* jako rzeczownikowe odpowiedniki wspólnych dla obu zbiorów wyrazów *chory i niepełnosprawny*. Inne wzbogacają kręgi tematyczne kolokatów, kształtując prozodię semantyczną w kierunku negatywnym (jak *ograniczenie i trudność*). Druga grupa skojarzeń, która nie ma swoich odpowiedników w wynikach wyszukiwania Kolokatora, to nazwy uczuć (*smutek, cierpienie, miłość*) i wyrazów obrazujących bezpośrednio relacje z innymi (jak *akceptacja, szacunek, tolerancja*), a także skojarzenia wyrażające przypuszczenia badanych na temat najczęstszych przyczyn inwalidztwa: *wypadek* czy *złamanie* lub ogólniejsza cecha *nieostrożność*.

Zakończenie

Podsumowując przeprowadzone analizy można stwierdzić, że wykorzystanie choćby jednego narzędzia korpusowego dostarcza wielu cennych informacji, które mogą służyć do odkrywania stereotypowego obrazu związanego z pojęciem inwalidztwa. Będzie to obraz kształtowany przez perspektywę społeczną, wskazujący przede wszystkim (biorąc pod uwagę największe liczby wystąpień) na rolę grupy i rodzaju inwalidztwa (a jednocześnie przyczyn o dużym zasięgu, typu *wojna*), przynależność inwalidy do zrzeseń i spółdzielni, konieczność zaspokajania potrzeb inwalidów np. przez renty, sprawy ich pracy, bezrobocia, szkoleń i uprawnień. Natomiast dane otrzymane z badania skojarzeniowego, dodane do wyników analizy korpusowej, mogą z jednej strony potwierdzić istotność niektórych wyrażań (wspólnych dla korpusu i skojarzeń) oraz wzmocnić niektóre kręgi tematyczne, podkreślając ich rolę w obrazie, a z drugiej – wzboga-

cić obraz przede wszystkim o określenia abstrakcyjne, emocjonalno-oceniające, wskazujące czynniki istotne dla kształtowania ewaluacyjnych aspektów postawy społeczeństwa w stosunku do inwalidów czy inwalidztwa. Prozodia semantyczna wyrazu *inwalida* bez takich określeń wydaje się niepełna, co czyni badanie skojarzeniowe cennym uzupełnieniem badania korpusowego.

Uzyskany tu obraz oraz rola, jakie pełnią w nim dane korpusowe i dane skojarzeniowe, są oczywiście w znacznym stopniu zdeterminowane przez takie czynniki, jak liczba i rodzaj osób biorących udział w teście, typ testu, cechy korpusu i zastosowana technika jego badania. Wydaje się jednak, że przedstawiona analiza pozwala na postulowanie badania stereotypów z użyciem zarówno technik najnowszych, jak i bardziej klasycznych, w celu uzyskania obrazów wieloaspektowych, i, w efekcie, możliwie pełnego zrozumienia sytuacji grup podlegających stereotypizacji.

Bibliografia

- Baker P. (2006), *Using Corpora in Discourse Analysis*, Continuum, London.
- Baker P. (2010), *Sociolinguistics and Corpus Linguistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Barnes C. Mercer G. (2008), *Niepełnosprawność*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Bartmiński J., Panasiuk J. (2010), *Stereotypy językowe* [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, 371–379.
- Błęszyńska K. (1997), *Spoleczna percepcja osób niepełnosprawnych*, *Psychologia Wychowawcza*, 5: 420–427.
- Boryszewski P. (2008/9), *Niepełnosprawni w środowisku lokalnym* [w:] D.M. Piekut-Brodzka (red.), *Nie w pełni sprawni*, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa, 22–45.
- Chlewiński Z. (1992), *Stereotypy: struktura, funkcje, geneza. Analiza interdyscyplinarna* [w:] Z. Chlewiński I., Kurcz Ida (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*, *Kolokwia Psychologiczne nr 1*, PAN, Warszawa, 7–28.
- Chodkowska M., Byra S., Kazanowski Z., Osik-Chudowolska D., Parchomiuk M., Szabala B. (2010), *Stereotypy niepełnosprawności. Między wykluczeniem a integracją*, UMCS, Lublin.
- Deese J. (1965), *The structure of associations in language and thought*, John Hopkins, Baltimore.
- Fliciński P. (2013), *Narodowy Korpus Języka Polskiego w warsztacie frazeografa i frazeologa tradycjonalisty* [w:] W. Chlebda (red.), *Na tropach korpusów. W poszukiwaniu optymalnych zbiorów tekstów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, 31–44.
- Greń Z. (2001), *Stereotypy jako fenomeny językowe* [w:] M. Kofta, A. Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa, 67–79.
- Hörmann H. (1972), *Introduction à la psycholinguistique*, Librairie Larousse, Paris.
- Hunca-Bednarska A. (1997), *Skojarzenia werbalne w schizofrenii*, Czelej, Lublin.
- ISJP: *Inny Słownik Języka Polskiego* (2000), M. Bańko (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J. (2005), *Lingwistyka płci: on i ona w języku polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kofta M., Jasińska-Kania A. (2001), *Wstęp. Czy możliwy jest dialog między społeczno-kulturowym a psychologicznym podejściem do stereotypów?* [w:] M Kofta, A. Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa, IX-XXIX.
- Kurcz I. (1976), *Psycholingwistyka*, Warszawa, PWN
- Lewandowska-Tomaszczyk B. (2005a), *Powstanie i rozwój językoznawstwa korpusowego* [w:] B. Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.), *Podstawy językoznawstwa korpusowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 9–26.
- Lewandowska-Tomaszczyk B. (2005b), *Analiza języka z zastosowaniem korpusu* [w:] B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Podstawy językoznawstwa korpusowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 133–173.
- Lewandowska-Tomaszczyk B., Bańko M., Górski R.L., Łaziński M., Pęzik P., Przepiórkowski A. (2012), *Narodowy Korpus Języka Polskiego: geneza i dzień dzisiejszy* [w:] A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 3–10.
- Mautner G. (2007), *Mining large corpora for social information: The case of elderly*, *Language in Society*, 36: 51–72.
- Mikołajczak-Matyja N. (2012), *Między psycholingwistyką, psychologią a językoznawstwem: test skojarzeniowy jako interdyscyplinarna technika badawcza*, *Język, Komunikacja, Informacja*, t. 7: 101–114.
- Osik-Chudowolska D. (2010), *Ustosunkowanie uczniów gimnazjum do niepełnosprawnych kolegów – w poszukiwaniu konsekwencji stereotypowego myślenia* [w:] M. Chodkowska, S. Byra, Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowolska, M. Parchomiuk, B. Szabała, *Stereotypy niepełnosprawności. Między wykluczeniem a integracją*, UMCS, Lublin, 121–129.
- Pęzik P. (2012), *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP*, W: A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.), *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 253-273.
- Panek M.P. (2012), *Wymiary niepełnosprawności*, *Novae Res*, Gdynia.
- Rzedzicka K.D. (2003), *Spoleczne koncepcje dorosłości a niepełnosprawność* [w:] K.D. Rzedzicka, A. Kobyłańska (red.), *Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny. Na pograniczach pedagogiki specjalnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 95–122.
- SWJPD: Słownik współczesnego języka polskiego (1996), B. Dunaj (red.), Wilga, Warszawa.
- Schneider D.J. (1999), *Współczesne badania nad stereotypami: niedokończone zadanie* [w:] C.N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 335–367.
- Sękowski A. (2001), *Tendencje integracyjne a postawy wobec osób niepełnosprawnych* [w:] Z. Palak (red.), *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, UMCS, Lublin, 135–147.
- Stangor Ch., Schaller M. (1999), *Stereotypy jako reprezentacje indywidualne i zbiorowe* [w:] C.N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 13–36.
- Stubbs M. (2001), *Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics*, Wiley-Blackwell, Oxford.

- SWO: *Słownik wyrazów obcych* (1980), J. Tokarski (red.), PWN, Warszawa.
- Szałkiewicz Ł., Przepiórkowski A. (2012), *Anotacja morfoskładniowa* [w:] A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 59–96.
- Waliński J. (2005), *Typologia korpusów oraz warsztat informatyczny lingwistyki korpusowej* [w:] B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Podstawy językoznawstwa korpusowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 27–41.
- Zasępa E. (1998), *Postawy społeczne wobec osób niepełnosprawnych*, *Roczniki Pedagogiki Specjalnej*, t. 9, WSPS, Warszawa, 278–286.
- Zgółka H., Zgółka T. (1998), *Biznesmen, uczony i robotnik. Aksjologiczne podstawy stereotypu językowego*. *Rekoniesans* [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław, 245–251.
- Żmigrodzki P. (2015)., *Narodowy korpus języka polskiego – z punktu widzenia leksykografa. Uwagi i postulaty w związku z pracą nad Wielkim Słownikiem Języka Polskiego PAN*, *Prace Filologiczne*, 67: 367–375.
- Żuraw H. (1998), *Obraz osób upośledzonych umysłowo w opiniach ludzi pełnosprawnych*, *Psychologia Wychowawcza*, 4: 346–352.